

GRADA

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 51
Godina XXVI
Maj, 2021.
[str. 93-102]

© Monos 2021

Iz historijske građe: Todor Žuža u logoru Jasenovac

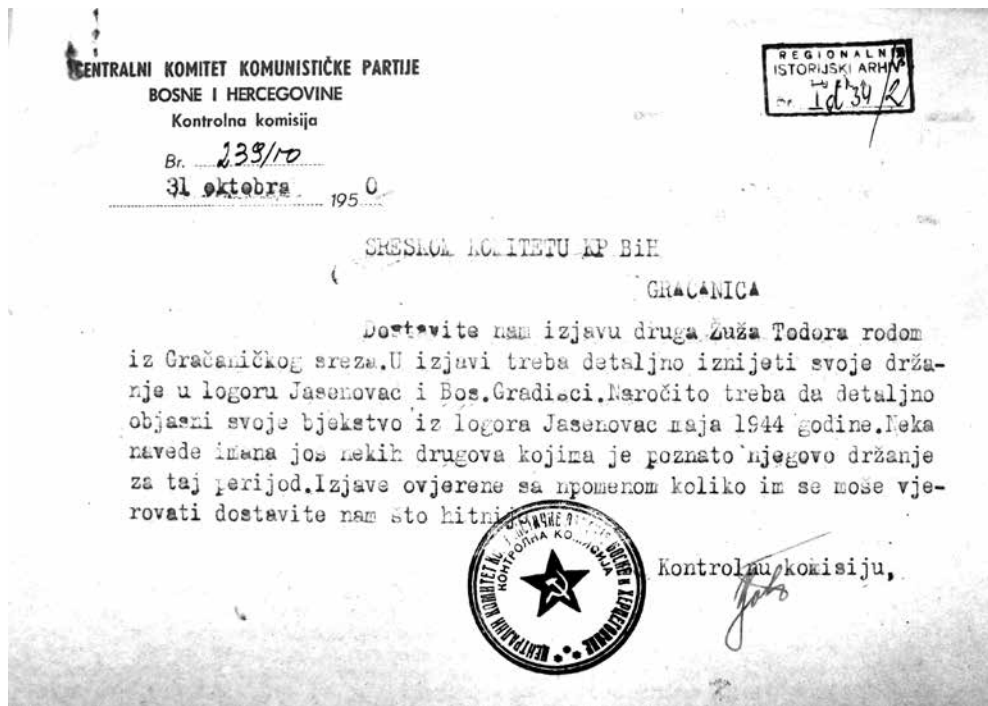
Edin Šaković

U prilogu se donosi nekoliko dokumenata iz Arhiva Tuzlanskog kantona koji govore o boravku Todora Žuže iz Gornje Lohinje kod Gračanice u koncentracionom logoru Jasenovac, te neobičnom bjegstvu iz logora. Dokumenti, u prvom redu izjave samoga Žuže i dvojice njegovih komšija i drugova iz logora, nastali su na zahtjev Komunističke partije, čiji je Žuža bio član. Imenovani je uhapšen u martu 1942. godine sa većom skupinom mještana svog sela i upućen u Jasenovac. jedno vrijeme je bio raspoređen na prisilni rad u Feričance kod Našica, kao i na područje Bosanske Gradiške. U logoru je ostao do kraja maja 1944. godine, kada je sa skupinom drugova uz pomoć jednog stražara pobjegao na Kozaru i priključio se partizanima.

Ključne riječi: *Jasenovac, Jasenovački logor, komunistička partija; izjava; iskaz; Todor Žuža; Gornja Lohinja; Gračanica.*

U dokumentaciji nekadašnjeg Sreskog komiteta Komunističke partije Bosne i Hercegovine Gračanica, koja se čuva u Arhivu Tuzlanskog kantona u Tuzli, pronašli smo nekoliko zanimljivih dokumenata o Todoru Žuži, članu Partije iz Gornje Lohinje. Na izmaku prve godine rata Žuža je sa više desetina mještana svog sela (uglavnom vojno-sposobnih muškaraca) uhapšen od ustaša pod optužbom za saradnju sa srpskim ustanicima, te upućen u logor Jasenovac. Većina tada uhapšenih, u logoru su izgubili živote, ali je Todor imao sreću da preživi: naime, skupa sa nekoliko drugih logoraša, među kojima je bio i njegov brat Jovan, uspio je pobjeći i pridružiti se partizanima na Kozari. U redovima Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), tj. Jugoslavenske armije (JA) dočekao je i kraj rata, kada je primljen i u članstvo Komunističke partije (KP). Tokom prvih poratnih godina biran je i u organe vlasti, tačnije za povjerenika Poljoprivrednog odsjeka u Sreskom narodnom odboru Gračanica, a kasnije i za člana Sreskog komiteta KP BiH.

U službenoj *Partijskoj biografiji* (autobiografiji), pisanoj u oktobru 1946. godine, Žuža je spomenuo i bjekstvo iz Jase-

Zahtjev Kontrolne komisije Centralnog komiteta KP BiH za dostavljanje izjave Todora Žuže o boravku u Jasenovcu

novca. Čini se da je taj detalj izazvao izvjesne sumnje viših partijskih organa, jer su već u narednoj godini uz Žužinu biografiju priložene i službeno zabilježene izjave dvojice svjedoka, preživjelih logoraša iz Jasenovca i Žužinih komšija, kao i posebno *Obrazloženje* o njegovu držanju u logoru, koje je u ime Sreskog komiteta KP BiH Gračanica potpisao Radovan Radovanović (organizacioni sekretar). Te sumnje su se, međutim, iznova javile par godina kasnije, vjerovatno u vezi sa izbijanjem unutarpartijskog razdora (uslijed poznate rezolucije Informbiroa 1948.) i s početkom surovih obračuna jugoslavenskog komunističkog vođe Tita sa pristašama internacionalnog komunizma i njegova neospor-

nog lidera Staljina. U vremenu kada su desetine hiljada članova Komunističke partije Jugoslavije bili upućeni "na prevaspitavanje" na Goli Otok i u druge logore, a znatan broj njih i fizički likvidiran – Partija ništa nije prepuštala slučaju. S poštrenom kontrolom članstva, čini se, nekome je u republičkim partijskim organima za oko zapeo i detalj iz biografije Todora Žuže – u kontekstu tadašnjeg vremena sam po sebi neugodan, već ako se zna da je Partija "grešnike" iz sopstvenih redova često teretila i fabriciranim optužbama za slabo držanje tokom zatočeništva u ratu, odnosno popuštanje pred neprijateljem i za kolaboraciju.¹

1 Slučaj tzv. Dachauskih procesa u Sloveniji najpoznatiji je primjer, a iste su optužbe korištene i protiv Andrije Hebranga, vođe komunista u Hrvatskoj, koji je uhapšen kao pristaša Informbiroa i ubijen tokom istražnog postupka. Tvrdnje o njegovom navodno slabom držanju za vrijeme zatočeništva u Jasenovcu i tobožnjoj suradnji s ustašama i kasnije su se, desetljećima, "provlačile" kroz historiografiju i publicistiku razdoblja socijalističke Jugoslavije, u cilju diskreditacije njegove ličnosti. U stvarnosti, Hebrang je uhapšen i likvidiran zato što je bio jedan od

Kontrolna komisija Centralnog komiteta KP BiH iz Sarajeva dopisom od 31. 10. 1950. godine (br. 239/50) zatražila je od Sreskog komiteta KP BiH Gračanica da dostavi izjavu Todora Žuže, ističući: *“U izjavi treba detaljno iznijeti svoje držanje u logoru Jasenovac i Bosanskoj Gradišci. Naročito treba da detaljno objasni svoje bjekstvo iz logora Jasenovac maja 1944. godine. Neka navede imena još nekih drugova kojima je poznato njegovo držanje za taj period. Izjave ovjerene sa napomenom koliko im se može vjerovati dostavite nam što hitnije.”*

Postupajući po ovom zahtjevu, pred Sreskim komitetom je 17. 11. 1950. od Todora Žuže uzeta opširna izjava o boravku u logoru i okolnostima bjekstva, koja je, potom, uz ovjerene prijepise njegove partijske biografije, spomenutog *Obrazloženja*, te izjava dvojice svjedoka – poslana Kontrolnoj komisiji Centralnog komiteta. U popratnom aktu, između ostalog, stoji: *“Na kraju izjave on je [Todor Žuža] naveo imena lica koja poptuno ili djelimično znaju njegova držanja u logoru. Stoga vam mi u prilogu i dostavljamo i izjave ta dva čovjeka, a treće lica na koje se on poziva u izjavi i koje je zajedno s njime boravilo u logoru – to je njegov brat Žuža Jovan od koga mi nismo htjeli uzimati izjave baš radi toga, što su braća.”*

Spomenuti dokumenti oslikavaju sudbinu jednog od preživjelih zatočenika logora Jasenovac, te su interesantni kao historijski izvor.²

U nastavku, citirat ćemo dokumente hronološkim redom, kako su i nastajali.³

PARTISKA BIOGRAFIJA

Žuža Todor

*Potičem iz srednje imućne seljačke porodice. Osnovnu školu završio sam 1923 god. u Gračanici, a onda nastavio učiti korparski (pletarski) zanat isto u Gračanici. Isti sam po-
hađao svega 1 godinu dana, te isti napustio i otišao u Butimir (kod Sarajeva) gdje sam učio 3 godine poljoprivrednu školu za koje sam vrijeme istu sa vrlodobrim uspjehom završio. Dalje školovanje nisam nastavio iz materijalnih razloga.*

Po napuštanju škole i dolaskom kući u Gračanicu nastavio sam se baviti zemljoradnjom, a 1933 god. otišao sam u bivšu Jugoslavensku vojsku na služenje kadra u Novi Sad (Petrovaradin). Povratkom iz vojske 1934 god. opet sam se nastavio baviti zemljoradnjom sve do 1939 god. kada sam ponovo otišao u vojsku na osluženje rezerve u Bajmak kod Sombora gde sam bio svega 1 mjesec dana. Ponovnim dolaskom iz vojske opet nastavio baviti se zemljoradnjom.

Kapitulacija bivše Jugoslavenske vojske zatekla me je kod kuće u Gračanici, u koje vrijeme sam bio politički slabo zainteresovan, ali kao Srbin žalio sam njenu propast imajući u vidu da su je okupirali Nijemci i Talijani. Odmah po kapitulaciji stare Jugoslavije nastali su progoni Srba od strane Nijemaca i ustaša. I ako politički slabo zainteresovan znao sam da je Sovjetski Savez slovenski narod i da će nas kao Slovene spasiti od propasti koja nas je zadesila. Kada je Sovjetski savez stupio u rat protiv Njemačke i Italije, mnogo sam ga zavolio. Narodno Oslobođilački pokret zavolio sam iz razloga što sam saznao da ta borba je

nesuđenih Staljinovih kandidata za Titova nasljednika.

2 Signature dokumenata: Arhiv Tuzlanskog kantona, fond Sreski komitet Saveza komunista BiH Gračanica (BiH-ATKT/SKSKBiHG), I-d 39/1 [odgovor/popratni akt SK KP BiH Gračanica, 05. 12. 1950.], I-d 34/2 [CK KP BiH Sarajevo, Kontrolna komisija, zahtjev, 31. 10. 1950.], I-d 39/3-5 [izjava Todora Žuže, 17. 11. 1950.], I-d 34/6 [Partijska biografija, 02. 10. 1946.], I-d 34/7 [Izjava Jove Đurića], I-d 34/9 [Izjava Riste Stankovića, 03. 12. 1947.] i I-d 34/10 [Obrazloženje SK KP BiH, 14. 11. 1947.].

3 Izvorni tekst je donesen u kurzivu. Dokumenti su citirani onako kako stoji u originalu, uz poštovanje jezika, stila i pravopisa samoga izvora; ispravljene su tek manje i očigledne štamparske greške (permutacija slova, kao i uobičajena upotreba znakova “dj” umjesto “d”).

isto što i borba Sovjetskog Saveza. Još više tu borbu sam zavolio, mada su četnici udarili na partizane i kada su sklopili sporazum sa Nijemcima i ustašama, tako, da sam u ono vrijeme kao Srbin bio mnogo poražen.

Odmah po ustanku 1941. godine u kome sam učestvovao, bio sam uhapšen i odveden u Tuzlu u zatvor sa Jovanom Todorovićem i Nikom Damljenovićem oba iz D. Lohinje srez Gračanica u kome sam bio od 25. VIII – do 15. IX – 1941. god. odakle sam na intervenciju nekih ljudi bio pušten. Ponovo sam nastavio baviti se zemljoradnjom, ali 23. marta 1942. godine kada

sam uhapšen otjeran sam u Jasenovac u logor, odakle u Feličance, Bosansku Gradišku, a kasnije ponovo povraćen u logor Jasenovac. Dolaskom u Jasenovac za kratko vrijeme povezao sam se sa drugom Franjom Korenićem koji nam je, kome je smio povjeriti, u društvu pričao o Sovjetskom Savezu kao zemlji radnika i seljaka, a poslije nam je čitao i neke knjige. Pomenuti drug Franjo bio je rodom iz Zagreba, po zanimanju kovač. U međuvremenu s njim u zajednici kao i izvjesnom količinom povjerljivih drugova, a među kojim je bio i danas živ Risto Stanković i Jovo Đurić oba iz Lohinje srez Gračanica spremali smo pobunu u logoru, jer smo se nadali napadu od strane NOV u kojem vremenu bi izbjegli iz istoga.

28. maja 1944. god. uspio sam pobjeći iz logora Jasenovac sa bratom Jovanom Žužom iz Gračanice sa još 4 druga od koji se sjećam kako su ga zvali u logoru Pera Sremac i povezali se na Kozari sa jedinicama NOV.

Dolaskom u Partizane dublje sam se upoznao sa samom NOV i družeći se više sa svjesnim drugovima, koji su mi objasnili cilj borbe NO Pokreta, upoznao sam i partiju. Svojim

Posjeta saradnika NOP-a iz Gračanice porodici Todora Žuže, prilikom koje je uručena "crvena pomoć". Slijeva: Ismet Šaković, Akif Čajić, Mehmedalija Sarajlić, Đuro Pavlović i Mustafa Ustavdić (Gornja Lohinja, jesen 1942.)

djelovanjem kao i marljivim radom i držanjem kroz borbu bio sam primljen u partiju 12. V – 1945. god. u Zvorniku, a primila me ćelija Sanitetske čete XXXVIII divizije, koje mi je primanje saopštio tadašnji komesar drug Nedžib Čaušević rodom iz Odžaka.

Primanjem u Partiju dobio sam još više poleta u radu, nastojao sam na samoizgradnji a kroz sve to otklonio sam kod sebe ostatke šovinizma.

Drugom demobilizacijom boraca JA, januara 1946. god. bio sam demobilisan kao starije godište, a dolaskom kući u Gračanicu nastavio sam sa radom u raznim Antifašističkim organizacijama.

U današnjem radu i napredovanju kroz partiju ometami političko djelovanje u masama zato što sam povučen u izlaganju i nisam pouzdan izaći pred mase.

U radu kroz partiju smatram, da mi najbolje odgovara poljoprivredni sektor rada ili rad u narodnim vlastima.

Smrt Fašizmu – Sloboda narodu!
Gračanica, 2. oktobra 1946. godine,
Todor Žuža, s.r.

Uz prethodno citiranu partijsku biografiju, priloženo je i "Obrazloženje za druga Žuža Todora, člana Gradske partiske ćelije u Gračanici, o njegovom držanju i vladanju u logoru Jasenovac u vremenu od marta 1942 do maja 1944 godine", koje je u ime Sreskog komiteta KPBiH Gračanica potpisao Radovan Radovanović, organizacioni sekretar:

"Do marta 1942. godine nalazio se kod svoje kuće u Gornjoj Lohinji, kada je prilikom masovnih hapšenja Srba od strane ondašnjih Hrvatskih vlasti, uhapšen i protjeran u logor Jasenovac, u ovome logoru je bio vrlo kratko vrijeme, a zatim odveden u selo Feričance kod Bosanske Gradiške [sic] i tamo radio na poljoprivrednom imanju, pa zatim polovinom 1943 godine vraćen u Jasenovac, u kojem je bio do maja 1944 godine. Tada je sa drugom [sic] Jovanom i sa još četiri druga uspio pobjeći iz ovog logora i stupio u partizansku jedinicu.

Za vrijeme njegovog boravka u logoru Jasenovac prema prikupljenim podacima, imao je dobro držanje. Nije bio u logorskom personalu tj. tumač, policajac, itd., niti je ičim pokazivao nesimpatije prema ostalim drugovima, a simpatije prema neprijatelju. Šta više neprijatelja je u ovom logoru potpuno omrznuo, radi čega je pobjegao i stupio u partizanske jedinice.

Gračanica, 24. novembra 1947.godine,

Za SRESKI KOMITET KPJ: Radovanović Radovan, s.r."

Uz prethodno citirano Obrazloženje priložene su i dvije izjave:

IZJAVA

Druga Stanković Riste, sin pokojnoga Spasoja, majke Ruže, rođen 1909. godine u selu Lohinja Gornja, po zanimanju zemljoradnik, pismen samouk, imovnog stanja siromašnog, za vreme okupacije nalazio se u logoru Jasenovac od 1942. godine, 16-VII-1944. godine, kada je pobjegao iz logora u partizane tj. u Novo-Gradiško područje gdje se našao do prve demobilizacije starijega godišta.

Poznajem Todora Žužu, sin Lazara iz G. Lohinje od rođenja. Kapitulaciju bivše Jugoslavije dočekaao kod svoje kuće u selu G. Lohinji, gdje se je nalazio sve do 23. marta 1942. godine, kada skupa samnom otjeran u logor Jasenovac gdje se nalazio nekoliko nedelja, a potom je odveden u selo Feričevac – Hrvatska, gdje je radio na poljoprivredi, jer je to njegova struka, gdje se nalazio do proljeća 1943. godine kada ponovo prebačen u logor Jasenovac radio je u kolarskoj radnji, gdje se javio i ako nije znao šta raditi, da bi na taj način samo omogućio što koji dan dalje svoga života.

Za vreme kada se nalazio u logoru Jasenovac imao je dobro držanje jer se nije pokoravao sudbini, govorio je da se treba na neki način izvući iz logora i bježati u partizane, jer da je to jedini spas. Za ovo vreme kada se nalazio u selu Feričancima na ekonomiji, ne znam kako je imao držanje, jer nisam bio skupa sa njim.

Da su moji navodi tačni i istiniti tvrdim svojim potpisom, a i odgovaram moralno za istinitost.

Gračanica, 3 – XII – 1947 godine

Izjavu dao: Stanković Risto, s.r.,

OVJERAVA: Za Sreski Komitet PJ, Jović Lazar, s.r.

IZJAVA

druga Đurić Jove sina Božinog iz Gornje Lohinje srez Gračanica, rođen 1911 godine, u selu Lohinji srez Gračanica, a po predmetu držanja druga Žuže Todora koji je bio u logoru Jasenovcu zajedno samnom od marta 1942 godine do 1944 godine kada je pobjegao u N.O.P. avgusta 1944 godine kako sledi:

Ja sam bio u logoru Jasenovac u 1942 godini, kada je zajedno samnom protjeran i pomenuti drug Žuža i bio u Jasenovcu do mjesec dana kada smo došli njega su prebacili u logor Gradišku, gdje je ostao do 1943 godine, te se opet povratio u logor Jasenovac i zadržao se do avgusta mjeseca 1944 godine kada je uspio da pobjegne u NOV. u Hrvatskoj.

Koliko je to meni poznato pomenuti drug Žuža tokom svoga boravka u logoru, bavio

se kolarijom, a dok koliko je to meni poznato u Gradiškoj bavio se je baštom. Koliko je to meni poznato, isti drug u logoru imao je dobro držanje i vladanje i radio je za NOP koliko je to moglo i koliko ja znam pošto sam se ja interesovao za to kako da se oslobodimo i na kakav način, on mi je odgovarao da se ništa ne plašim, da će jednog dana biti oslobođenje i da mi svi moramo raditi.

Više nemam šta da kažem, a na kazano tvrdim moralno materijalno i krivično.

Član sam narodnog fronta.

Smrt Fašizmu–Sloboda narodu!

Izjavu dao: Đurić Jovo s.r.

Ovjerava za Sreski komitet KPJ: Jović Lazar s.r.

Slijedi, naposljetku, i osobna izjava Todoru Žuži o boravku u Jasenovcu i bjekstvu iz logora, zabilježena u novembru 1950. godine i ovjerena u Sreskom komitetu KP BiH u Gračanici:

Na traženje SK KP BiH u Gračanici, dajem slijedeću

IZJAVU

U 1941. godini sam proganjan i zatvoren u Gračanici od strane Ustaša, te sam iz zatvora u Gračanici 23. marta 1942. godine proteran od strane ustaša, čiji je komadant bio satnik Štir.

Odmah po proterivanju u Logor Jasenovac nadamnom i nad svima onima s kojima sam proteran otpočeo je strašan teror ustaša i tuča. Prvi dan sa ustašama u Jasenovcu nas je postrojila 103 zatvorenika tj. grupu sa kojom sam bio govoreći da trebamo javiti se svi koji su slabi i nesposobni da bi se odredili za lakši rad. Te se izvestan broj stariji i slabiji zatvorenika javio, ali taj broj ustašama nije bio dovoljan te su i oni sami uzeli još izvestan broj fizički slabiji te ih odveli neznam kuda. Povo-dom odvođenja tih drugova među nama koji smo ostali diskutovalo se i pitalo stariji zatvorenika kuda će ustaše sa njima. Odgovoreno nam je da će ih pobiti istoga dana po čemu smo se kasnije i uvjerali, jer sam i sam bio više

puta očevidac kako ustaše ubijaju ne samo u logoru nego i van logora. Tako stanje u logoru svakako je bilo strašno te sam nastojao povezivati se sa starijim zatvorenicima da bi nešto podrobnije mi mogli reći o izlasku iz ovakve situacije i načinu za naše spašavanje iz logora. Prva tri do četiri dana sa grupom sa kojom sam protjeran za Jasenovc ustaše su nas gonile da prenosimo materijal koji je bio namijenjen pravljenju garaže sa jednoga mjesta na drugo mjesto i opet vraćali smo na isto mjesto samo da nebi bili bez posla. Posle toga radio sam u bašči sa ostalim logorašima s kojima sam razgovarao o spasavanju, te smo došli do zaključka da drugog spasavanja nema nego pobjeći iz logora. U toj bašči u sjedištu logora radio sam do mjeseca juna 1942. godine. Tada sam bio sa još izvesnim brojem logoraša, a koji su po zanimanju bili zemljoradnici, među kojima i moja 2 brata smo od strane ustaša otpremljeni na ustaško imanje, a koje je kako sam kasnije saznao bilo crkveno imanje u Feričancima kod Našica u Slavoniji. Odlazak na to imanje svakako sam mislio iskoristiti za bjegstvo iz logora, te sam jednom prilikom ra-deći na poljima sa ostalim logorašima usudio se zapitati predradnika logoraša Milana Kajmakovića, koji isto bio logoraš kao i ja, kako bi i na koji način organizovali bjekstvo sa toga imanja jer sam znao kada bi on bio voljan za to mogli bi organizovati zajedničko bjegstvo svih logoraša sa toga imanja, s tim što bi ona 2-3 ustaša koji su bili stražari razoružali pa i pobili i na taj način omogućili sebi bjegstvo. Prilikom toga razgovora bio je prisutan moj brat Jovan i Luka, ali na taj naš predlog Milan Kajmaković nije pristao govoreći da je to baš u to vrijeme nemoguće, nego da ćemo to učiniti kasnije. Tako smo i dalje ostali na tome, a ja sam svakako stekao nepoverenje prema Kajmakoviću bojeći se da taj tajni razgovor nebi nekome izdao. Iznemadno je došlo do toga da su nas ustaše digle sa toga imanja i otpremile jedan dio u logor Jasenovac, a drugi u logor Bosansku Gradišku, kojom smo prilikom ja i obadva moja brata otpremljeni sa ostalim

dijelom logoraša u Bosansku Gradišku. Po dolasku u Bosansku Gradišku bio sam kao štalar stoke. U logoru u Bosanskoj Gradišci jednoga dana ustaša vodnik nadzornik ekonomije tražio me je po imenu i kada me je našao rekao mi je da nesmijem izlaziti izvan logora radi dobave stočne hrane i pored toga što ide i straža uza mene, ovo me iznenadilo jer mi je bila zaista čudno otkuda me mogao tražiti po imenu, kada mi ni jedan ustaša nije znao imena. Smatram da je neko iz ustaškog povjerenstva iz Gračanice dostavio za mene neke nepovoljne podatke.

Za vrijeme logorovanja u Bosanskoj Gradišci obolio sam, te znajući da ustaše bolesne ubijaju ležao sam punih 10 dana imajući temperaturu 41 u sijenu na štali gde me je tajno liječio neki doktor Crnogorac Bošković, sve dok nisam malo ozdravio. U Bosanskoj Gradišci jednoga dana u zimi početkom 1943. godine nastalo je neko premeštanje logoraša iz logora u druge logore, kojom prilikom su pokupili skoro sve Srbe i Jevreje iz logora Bosanska Gradiška i pretjerali u logor u Jasenovcu, a iz logora Jasenovac su pretjerali većinu Muslimana i Hrvata u logor Bosanska Gradiška. Ovo je po mišljenju nas zatvorenika izvršeno radi toga što se još više pojačalo u to vrijeme likvidacija zatvorenika, a naročito Srba i Židova.

Kada smo protjerani iz Bosanske Gradiške u Jasenovac, opet sam bio u logoru kao fizički radnik u logorskoj ekonomiji gde sam vidio da se ubijanje vrši ne samo u logoru nego i po samoj ekonomiji prilikom rada logoraša po polju. Gledajući takvo stanje tražio sam izlaze kuda da se sklonim te sam nastojao da se upoznam sa jednim logorašem kojeg su ustaše postavile kao šefa radiona kolarskih i da me on primi u tu radionicu da tamo radim. Taj drug kod kog sam se obratio po imenu Franjo, prezime sam mu zaboravio, uz kraći razgovor samnom udovoljio mi je i primio me u kolarSKU radionu. Radeći u toj radioni češće puta uveće razgovarao sam sa tim Franjom rododom iz Zagreba, te sam u razgovoru s njim ustanovio da je to drug u pravom smislu pa sam se sa

njime upustio u dublje razgovore i pitao ga šta on misli šta će biti sa nama i na koji način da se spasimo iz logora, te kako stoji front između Saveznika i Njemačke. Isti se malo zašuti gledajući u mene pa mi je otpočeo da govori: ja imam neke veze sa vanjskim svijetom, a povremeno dobivam i hrvatsku štampu i čujem da saveznici dobro napreduju i sigurna je pobjeda Saveznika. Pri tome je naročito isticao borbu Crvene Armije. Što se tiče nas logoraša stanje je vrlo kritično jer će nas ustaše ako se ne spasimo na drugi način, prije nego što dođe oslobođenje sve pobiti. Pri tome u daljem razgovoru zapitao sam ga da li ima uslova za svoje oslobođenje na neki način bez oslobođenja spolja, na što mi je odgovorio da u logoru postoji neka organizacija za ustanak od strane logora za svoje oslobođenje i da je pripremljena uz vezu majstora koji rade u puškar-nici jedna izvesna količina oružja i municije te da će jedne noći uz napad spolja od strane partizana uslijediti iznutra ustanak, te da u tome budem i ja spreman za borbu iznutra. Još mi je davao s vremena na vrijeme hrvatsku štampu koju je tajno dobivao, koju sam čitao i pratio razvoj događaja na frontovima. U tom razgovoru sam ga zapitao na koji je način on dospio u logor kao Hrvat i on mi je odgovorio da je imao vezu od početka sa partizanima jer su kod njega više puta neki od partizana noćevali, dok ga najzad nisu primjetile ustaške vlasti i kao sumnjivog protjerali u logor. Takav razgovor sa tim drugom me je još više ohrabrio da sam imao nade u naše oslobođenje. Baš u to vrijeme moj stariji brat Luka radio je u šumskoj grupi koja je jednoga dana u cjelini likvidirana od strane ustaša. Drugi mi brat Jovan je sa još 4 logoraša uz pratnju stražara gonio svinje na pašu izvan logora, te u podne su dolazili na ručak u logor a uveće na spavanje. Sa njime sam skoro svako veće o svemu što smo znali razgovarao, te mi je jednu veće počeo pričati da se ustaša koji je njih pratio za vrijeme čuvanja svinja promijenio i da je ovaj drugi dosta prijatan jer je kako smo saznali bio tek došao kao ustaša u Jasenovac. Kroz

par dana ustaša je rekao svinjarima među kojima je bio i moj brat Jovan da pripazi jer možda ih ustaša špijunira i iskušava, na što je on meni odgovorio da to nije nego da je i njega svakidašnje ubijanje logoraša demoralisalo i da je on tvrde namjeravao da hoće da bježi u partizane. Nadalje mi je rekao da će oni vjerovatno uspjeti pobjeći, pa mi je postavio pitanje na koji način ja mogu da se izmaknem iz radione i logora te da bi jednoga dana zajednički pobjegli u partizane. Na to sam mu ja odgovorio da ja to mogu samo nedjeljom i to kada ne budemo radili, jer bi se za vrijeme rada moje ma i najkraće odsustvo iz te sredine u kojoj radim osjetilo i primjetilo, te bi mogli svi skupa stradati. Moj brat Jovan je to saopštio ustaši stražaru koji je kako mi je brat drugu večer pričao da je ustaša na to pristao da će sačekati prvu nedjelju kojom se ne bude radilo te da bi mogao i ja sa njima izbjeći iz logora. Dana 28. maja 1944. godine u 13 časova krenuo sam sa svinjarima i stražarem koji je pratio svinjare i prešli smo preko Save do svinja koje su bile tamo smještene, pustili svinje i sa svinjama zajedno udaljili se oko jedan i po do dva kilometra, gde smo svinje ostavili i zajednički krenuli prema Kozari i partizanima. Ja još uvijek nisam imao povjerenja u ustašu pa sam rekao bratu Jovanu da bi bilo potrebno oduzeti mu pušku, na što mi je on rekao da to nije potrebno, jer da nas isti neće izdati. Ja sam i pored toga od njega na lijep način zatražio da mu tobože pomognem ponijeti torbicu municije smatrajući da bi moglo doći do kakve potjere i da tom prilikom i ovaj stražar koji sa nama bježi da bi sebe spasao mogao početi pucati za nama. On mi je torbicu sa municijom dao i istu sam ja nosio sve dok nismo našli partizane u Kozari. U grupi sa kojom smo pobjegli bilo nas je ukupno sa ustašom koliko se sjećam, bilo je sedam. Od tih mi je bio poznat moj brat Jovan, jedan Sremac po imenu Pero, a drugi imena nisam znao. Po

dolasku u partizane, roditeljski smo primljeni i hranili su nas sve dok nismo od strašne iznemoglosti i rada popravili se, a zatim kroz 3 – 4 mjeseca raspodijeljeni u partizanske jedinice.

Moje držanje za vrijeme zatočeništva u logorima, smatram, a što mogu dokazati dole navedeni drugovi, da je bilo dobro i u odnosu na NOP bio sam simpatizer toga pokreta jer su partizanske jedinice bile blizu logora i njima smo jedino očekivali kao oslobodiocima. U samom logoru kroz svo vrijeme logorovanja nisam pokleknuo jer sam stalno mislio na koji način da se oslobodimo i kako se iz prednjega vidi tražio jače veze kod poverljiviji zatvorenika. U odnosu na zatvorenike logoraše imao sam također vrlo dobro držanje jer sam bio u ekonomiji gde sam mogao da dođem do neki artikala za ishranu kao kukuruz, stočnu repu i krompir, koje sam krao i njima doturao, ali o spasivanju logoraša nisam mogao ništa učiniti, jer sam i sam bio u kritičnom položaju za svoj život. Od drugova sa kojima sam bio u logoru danas se nalaze na životu i to drugovi: Žuža Jovan, Stanković Risto, Đurić Jovo i to sva trojica iz Gornje Lohinje, gradski NO Gračanica i Đurić Marko iz Lendića GNO Gračanica. Navedeni drugovi mogu moje navode posvjedočiti i to u cjelosti brat Jovan koji se stalno samnom nalazio, a dok ostali drugovi mogu za ono vrijeme koje su samnom proveli u logorima ili ono što su saznali od ostalih logoraša.

Za svoje navode jamčim moralno i materijalno.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

U Gračanici 17. XI. 1950. godine,

Žuža Todor.”

Za kraj, citirat ćemo i dio memoarskog iskaza kojeg je Todor Žuža napisao za monografiju 18. hrvatske istočnobosanske brigade,⁴ jedinice NOVJ/JA u kojoj je proveo najveći dio svog ratnoga puta (u intendan-

4 Todor Žuža, “Iz logora Jasenovac u 18. hrvatsku brigadu”, u: 18. hrvatska istočnobosanska narodnooslobodilačka udarna brigada, Tuzla: Univerzal, 1988., 458-459.

turi, kao ekonom Štaba brigade, odnosno brigadne bolnice):

Rođen sam 1912. godine u Gornjoj Lohinji, u okolini Gračanice. Odmah po okupaciji naše zemlje počeo sam da radim za NOP. Kada je avgusta 1941. godine podignut oružani ustanak na Ozrenu, zajedno sa ostalim, učestvovalao sam u napadu na Gračanicu. Međutim, sutradan, 24. avgusta 1941. godine, ustaše su me uhvatile u jednoj šumi sa još trojicom mojih drugova i sprovele u zatvor u Gračanicu. Htjeli su odmah da nas strijeljaju, ali nas je spasio jedan moj poznanik. Otjerani smo u zatvor u Tuzli u kojem sam ostao do kraja novembra 1941. godine. Dolaskom kući ponovo sam sa drugovima počeo da radim za NOP i da se pripremam za odlazak u partizane. O tom našem radu saznale su ustaše, i bojeći se novog ustanka, opkolile su naše selo i mnoge muškarce pohapsile, a među njima i mene sa još dvojicom moje braće. To je bilo 23. marta 1942. godine. Otjeran sam u logor Jasenovac u kojem sam bio dvije godine, dva mjeseca i pet dana. Sa nekoliko drugova iz logora sam pobjegao, 28. maja 1944. godine. Tjerajući svinje na pašu iskoristili smo priliku da sa bosanske strane, zajedno sa našim mladim čuvarom, pobjegnemo na Kozaru.

Kada smo došli na Kozaru, priključili smo se jednoj krajiškoj jedinici, čijeg se naziva ne sjećam, ali smo brzo bili dodijeljeni komandi pozadine. Pošto smo zbog logorskog života i gladi bili mnogo iscrpljeni, na Kozari nam nisu dali ništa da radimo. Hrane su nam davali toliko koliko smo mogli pojesti. Kozarački borci su nas toliko pazili da smo im ostali vječno zahvalni. Kada smo se oporavili, tražili smo da nešto radimo, jer nas je bilo sramota da samo jedemo i ležimo. Rasporedili su nas u intendanturu da tamo pomognemo koliko možemo. Pošto smo saznali da kozaračke je-

dinice uskoro idu za istočnu Bosnu, zamolili smo da i nas prebace bliže našem kraju i da nas povežu sa nekom jedinicom iz istočne Bosne. Kozarčani su to prihvatili i prebacili su nas do Kulaša, u neko selo, mislim da se zvalo Ljeb, gdje se nalazila 18. hrvatska brigada, a čiji je komandant bio Franjo Herljević. U Brigadi smo našli dosta poznanika, kao: Ferida Osmanbegovića i Sejdu Sarajlića, oba iz Gračanice, Danila Dujkovića iz Bosanskog Petrovog Sela i druge...”

U brigadi Žuža je obavljao poslove vezane uz intendanturu (ekonom štaba brigade, odnosno brigadne bolnice), i s tim u vezi u svom je memoarskom zapisu donio niz zanimljivih podataka, opisa i anegdota. Demobilisan je početkom 1946. godine, vrativši se u rodno selo, u dom gdje su ga čekale supruga, majka, punica i dvoje djece.

SUMMARY FROM THE SOURCES: TODOR ŽUŽA IN THE JASENOVAC CAMP

Attached are several documents from the archive of the Tuzla canton, which bring testimony on the stay of Todor Žuža from Gornja Lohinja near Gračanica in the Jasenovac concentration camp, and his unusual escape from the camp. The documents, primarily the statements made by Žuža himself and two of his neighbors and friends from the camp were created at the request of the Communist Party, which Žuža was a member of. Žuža was arrested in March 1942 with a large group of locals from his village and sent to Jasenovac. For a time he was assigned to forced labor in Feričani near Našice, and in the Bosanska Gradiška area. He remained in the camp until the end of May 1944. He escaped to the Kozara Mountain with a group of comrades, aided by one of the guards, and joined the partisans.

Emir Ademović, dipl.ing.građevine